

“Ska ru skyte vånn mæ haoLe?” “Ei skæ skjøte vann mæ häuLe, ja.”

Denne litt spesielle overskrifta med det nokså spesielle innhaldet kunne tenkjast å vera ei lita replikkveksling mellom to innfødde nordøsterdølar som begge held bra på dialekten. Etter språkforma å dømme må det helst vera ein tynseting som spør og ein tylldøle som svarar. Dei er altså frå same kommunen og treng ikkje å vera oppvaksne og busett meir enn ca. halvanna mil frå kvarandre. Tynsetingen hadde fått like godt svar på spørsmålet sitt om tylldølen hadde svara berre *ja*, men når tylldølen svarar som han gjer, kan det vera fordi han av ein eller annan grunn gjerne vil markere at han er tylldøle og dermed ikkje snakkar akkurat slik som tynsetingen, samtidig som han får fortalt at han ikkje har noko problem med å forstå kva tynsetingen seier. For det er same tingen dei snakkar om, desse to karane, sjøl om det er berre éitt ord som er likt i dei to setningane. Men fire andre ord frå spørsmålet kjem òg att i svaret, berre i ei anna dialektform.

Så kan ein spørje: Er det verkeleg så stor skilnad på Tynset-målet og Tylldals-målet som dette eksemplet kunne tyde på? På dét spørsmålet kan ein nok trygt svara *nei*, for her har eg handplukka og sett i hop nokre ord som eg veit har forskjellig form i den tradisjonelle dialekten i desse to bygdene. Ålbyggen og dialektgranskarer Jørgen Reitan (1871-1944), som

skreiv ei lita bok med tittelen *Tynnset-målet* (ho kom ut i 1926), seier at målet i Tynset (medrekna Tylldalen) og Alvdal er så likt at det må reknast for éitt målføre, og den vurderinga har ikkje eg noko problem med å godta. Men no, tri kvart hundreår etter at boka til Reitan kom ut, bør ein nok helst gjera merksam på at det me talar om, er det som me med eit noko upresist uttrykk kanskje kan kalle *det tradisjonelle målføret* i desse bygdene, eit mål som enno blir brukt iallfall av ein del av dei eldre. Som alle veit, er talemålet no inne i ei radikal forandring. Denne forandringa går gradvis og spreier seg etter kvart til større og større delar av folket, og det er neppe mogeleg å dra noka bestemt grense mellom det tradisjonelle målet og det som ikkje er det. Målet blir berre mindre og mindre tradisjonelt. Men i vår tid er skilnaden på det tradisjonelle målføret og talemålet til mange av dei som har vakse opp i desse bygdene i dei seinare åra, fleire gonger så stor som den geografiske variasjonen me finn i det gamle målet, og det er langt meir tvilsamt om det gamle og det nye målet i same bygda kan seias å utgjera éitt målføre.

Når Reitan – og eg – reknar det tradisjonelle målet i Alvdal, Tylldalen og på Tynset som eitt målføre, så betyr sjølsagt ikkje det at målet er heilt likt i desse tri bygdene. Berre orda i overskrifta til denne

artikkelen viser dét, og det same vitnar fleire av formuleringane til Reitan om. I føreordet til *Tynnsetmålet* skriv han at «uttalen skifter ikkje så reint lite i dei ømse delar av den vidstrekke bygda». Som oftast fører han opp «berre dei formene som ser ut til å vera dei ålmenne i hovudbygda». Men iblant har han òg med enkelte alternative former. S. 26 i boka, der han tek for seg utviklinga av ord med gammal stutt *u*, nemner han såleis «somme sideformer» som han har hørt på Fåset, i Tyllaldalen og i «Vesle-Elvd.» (= Vesle-Elvdalen, det gamle folkelege namnet på Alvdal).

Eg har arbeidd ikkje så reint lite med å samle inn opplysningar om den tradisjonelle dialekten i Tyllaldalen, på Tynset og i Alvdal (desse bygdene bruker eg heretter samlenemninga TTA for), og her har eg blant anna kome over ein del ord og former som kunne sjå ut til å variere geografisk innafor dette området. Slike ord og former har eg spurt ikkje så reint få innfødde dialektbrukarar om, for å få eit inntrykk av om orda og formene faktisk varierer geografisk, og kor konsekvent denne variasjonen eventuelt er. Desse muntlege kjeldene kjem frå mange forskjellige grender i TTA. Talet på informantar for Tynset (hovudsokn) og Alvdal til saman kan ligge på ca. 30-40 når desse bygdene ser ut til å ha same forma av eit ord. Når desse to bygdene har to (eller fleire) former av eit ord (eller to heilt ulike ord for same tingen), har eg ofte spurt ut ca. 60-70 personar. I Tyllaldalen, som er ei mindre og geografisk sett «enklare» bygd, med samanhengande busetting i ei lengde på ei mils veg i éin smal dal, ligg talet på infor-

mentar til kvart ord som oftast mellom 10 og 20.

Ein god del av den språklege variasjonen som fins innafor området, meiner eg ein kan seie *er* geografisk bestemt. Sjølv om me synes det er rimeleg å rekne målet i Tyllaldalen, på Tynset og i Alvdal som éitt målføre, er det altså ikkje så reint lite som skil målet i desse bygdene frå kvarandre. Dét treng slett ikkje å bety at *alle* «tradisjonelle dialektbrukarar» frå eit område konsekvent bruker éi viss form av eit ord, og at alle frå eit anna område bruker ei anna form av same ordet, men for at ein skal kunne snakke om geografisk variasjon, må det iallfall vera slik at éi form eller éitt språkleg fenomen ser ut til å vera klart meir brukt i éitt område enn i eit anna. Her er fyrst eit par eksempel på korleis forholdet mellom ulike former kan vera:

I månadsnamnet **MAI** har både tynsetingar, alvdølar og dei fleste tyllaldølar no ein vanleg *a*-lyd. (Ordet blir uttala som eit tostavingsord [*ma-i*], ikkje med diftong (tvilyd), som det kan vera i andre former av norsk språk.) Men i Tyllaldalen har ein del eldre folk sagt *mä-i* med den mellomlyden mellom *a* og *æ* som framleis er heilt vanleg i alle dei tri bygdene i ord som *gräs*, *brä*, *läbb*, *väske*, *ärv* og mange fleire. Ein og annan tyllaldøle fins det vel enno som har *mä-i* som ei naturleg uttaleform, men denne forma er på ingen måte særleg mye brukt no. Likevel må ho kunne seias å vera eit dialektsærmerke for Tyllaldalen i motsetning til Tynset og Alvdal, der eg aldri har hørt noko anna enn *ma-i*, med vanleg *a*.

Ei ikkje alt for tjukk bjørk (eller eit

anna tre, helst lauvtre) som er felt og kvista og er klar for å bli oppkappa til ved, kallar tylldølane vanlegvis *en strangte* (*bjørk-strangte*, *ve-strangte*). (*t*, dvs. *l* med eit lite skråstrek over, bruker eg som teikn for tjukk *l*. Men i overskrifta har eg av tekniske grunnar brukt stor L for denne lyden.) Ei slik bjørk kallar tynsetingane *en strange*; dei har ikkje med nokon *t*-lyd. Eg har opplysningar om denne forma av 35 tynsetingar, og forma held fram etter at me passerer kommunegrensa mot Alvdal; eg har fått oppgjeve *strange* også av seks personar frå Straumen, den delen av hovuddalføret som grensar til Tynset. Men i andre delar av Alvdals-bygda hører me former både med og utan tjukk *l* (*strangte* og *strange*), og desse formene ser ut til å gå om kvarandre. I nedre Folldalen, der ein kan seie at dei har ein avleggar av Alvdals-dialekten, har eg òg hørt begge formene. (I dei områda der *strangte* er brukt, kan ein òg høre *strangt*, men den forma er mindre vanleg.) Sjøl om *strange* er brukt både på Tynset og i Alvdal og nedre Folldalen, må ein kunne seie at me her òg har ein dialektforskjell, i det at Alvdal og nedre Folldalen også har forma *strangte*, som ikkje ser ut til å vera brukt på Tynset.

No har eg alt brukt eit par spesielle lydteikn i denne artikkelen. Det kjem til å bli nokre fleire etter kvart, og enkelte av dei kjem eg til å forklare der dei blir brukt fyrste gongen, men andre er forklart berre heilt til slutt i artikkelen. Lesaren kan slå etter der når behovet melder seg. (Eit par teikn har eg funne det unødvendig å forklare.)

Dialektane skil seg frå kvarandre på forskjellig vis. Ikkje sjeldan kan me finne større eller mindre grupper av ord som varierer på same måten frå éin dialekt til ein annan (og stundom også frå éin *person* til ein annan innafor det ein helst må seie er same dialekten.) Formene *haote* ~ *häute* i overskrifta hører til ei slik ordgruppe, som rettnok ikkje er særleg stor, men ellers typisk nok. Tynset-forma *haote* (som kanskje like gjerne kunne skrivast *haute*) inneheld ein lydkombinasjon *ao* (*au*) som me finn i *haoet*, *naote*, *naoetbit'n*, *taoet*, *vaote* og ein del andre, til dels mindre kjente ord. (Fyrste vokalen her er ein klar *a*, og dét gjeld også om ein skriv *au* i stellet for *ao*. Skrivemåten med *au* i *haute* osv. skal altså ikkje lesas slik som diftongen AU i orda TAU og TRAU, der den fyrste vokalen slett ikkje er nokon *a* i uttalen!) Her kan det vera på sin plass å nemne at uttalen *ao* (*au*) i desse orda neppe er særleg vanleg no. Mange, også av dei eldre, har fått inn ein *g*-lyd i stellet for *o*- eller *u*-lyden og seier *hagte*, *hagget*, *nagte*, *naggetbit'n*, *tagget* og *vagte*. – I Alvdal har nok òg former med *ao* vore brukt, men der har eg vel oftare hørt former med *av*(*v*) enn *ao*: *havte*, *havvet*, *navte*, *navvetbit'n*, *tavvet*. Ellers er nok former med *g* det vanlegaste der òg no.

Desse orda som har lydkombinasjonen *ao* i eldre Tynset-mål og *av*(*v*) i Alvdal, har i staden *äu* i eldre Tylldals-mål: *häute*, *häuet*, *näute*, *näuetbit'n*, *täuet*, *väute*. Eit yngre stadium i utviklinga her er at desse orda får same diftongen som i TAU og TRAU: *tôu*, *trôu*, *hôte*, *hœuet*, *nôte*, *nœuetbit'n*, *tœuet*, *vôte*. (*ô* er teiknet eg bruker for den «mørke» *ø*-lyden som er

vanleg i alle dei tri bygdene i ord som *hök*, *grôt*, *stôr*, *Strômen* [hauk, graut, staur, stadnamnet Straumen] og mange fleire. Han ligg mellom vanleg *ø* og *å*.) Dei som bruker ein noko meir modernisert variant av dialekten, kan nok òg bruke *g* i stellet for *u* og seie *hägget*, *näggetbit'n* og liknande. Det er eit viktig særtrekk ved desse orda som varierer mellom *ao*, *av(v)* og *äu* at det etter desse lydkombinasjonane alltid kjem ein tjukk *l* (*t*), enten direkte etter *ao/av(v)/äu*, som i *havte*, eller etter ein innskoten *e*, som i *havvet*.

Det er atskillig fleire eksempel på lydar eller lydkombinasjonar som varierer meir eller mindre systematisk innafør TTA, på liknande måte som ordgruppa med *ao/av(v)/äu*, og slike tilfelle er viktige dialektskilnader, ikkje minst når dei går att i store ordgrupper. Her skal me likevel ikkje ta for oss fleire eksempel av dén typen, men heller sjå litt på ein del meir enkeltstående variasjonar innafør TTA. Mange av dei orda me skal sjå på, har eg ein del opplysningar om frå grannebygdene til TTA òg, og det kan vera interessant å jamføre med det ein finn der. Og når dei tilgjengelege opplysningane innbyd til det, kjem eg somme gonger til å sjå enda noko vidare utover enn berre til grannebygdene.

Brydalen er éi av grannebygdene til Tyllaldalen, Tynset og Alvdal. Den faste busettinga der er nokså ung, frå fyrste halvdelan av 1800-talet. Dei fleste som slo seg ned der i bureisingstida og framover, kom frå dei næraste grannebygdene: frå Tynset, Tyllaldalen og kommunane Tolga og Øvre Rendalen, og talemålet blant noko eldre brydølar ber preg av det.

Språkbruken gjev inntrykk av å vera meir skiftande enn i bygder med eldre busetting, og eg har funne ordformer der som eg meiner eg kan seie må skrive seg frå Tolga, frå Tynset osv. Det materialet eg har frå Brydalen, er ikkje særleg stort, men eg har prata litt med nokre brydølar dei siste åra, og det inntrykket eg har fått, samsvarar bra med det me kan lesa s. 220 i boka *En reise i Brydalsbilder gjennom 100 år* (Brydalen 1998). Her har utgjevarane ei liste med «Gamle ord og uttrykk», og i innleiinga til denne lista står det: «Vi kan vel si at dialekta i Brydalen er sammensatt av flere dialekter, for det meste Rendalen, Tolga, Tynset og Tyllaldalen.» Ettersom busettinga i Brydalen er så ung som ho er, kan ikkje språkforholda der bidra til å forklare kvifor variasjonen innafør TTA er som han er, men i teksta nedafør tek eg likevel med eksempel også frå Brydalen i dei tilfella der eg har noko meir å bidra med enn opplysningar frå berre éin informant.

Eg skal prøve å sortere eksempla mine noko etter den geografiske utbreiinga dei har innafør TTA.

I ein del ord har Tynset og Alvdal same forma, medan Tyllaldalen har ei anna form. Det dyret som er omtala i overskrifta, og som i skriftspråket heiter **VÅND**, kallar tyllaldølane **vann** og tynsetingane og alvdø-

lane *vånn*. (Forma *vånn* har eg òg etter tri informantar frå Brydalen.) I ordbøkene blir VÅND gjerne forklart med ordet 'jordrotte', og det er altså det nokså store musliknande dyret som grev hol og gangar i jorda, og som ofte samlar seg småe lager av potet i potetåkrane om hausten. Dei jordhaugane som vånden grev opp på grasmarka (*vann-* eller *vånn-bôker*), kan vera nokså brysame for den som skal slå, uansett om ein bruker ljå eller meir moderne og avansert reiskap.

Ordet VÅND er ikkje kjent frå gammalnorsk (forkorta *gno.*), men etter dei formene ordet har i norske dialektar og i beslekta språk, er det rimeleg å rekne med at ordet i *gno.* må ha heitt *vōndr*. (Dette er subjektforma av ordet; når ordet var vanleg objekt, må det ha heitt *vōnd*, utan *-r* til slutt. – Teiknet *ϕ*, som me kallar «*o* med kvist», står for ein slags *å*-lyd.) Ordet *vōndr* må ha hatt visse bøyingsformer med vokalen *a* i stellet for *ϕ*: *vand-*. Slik veksling mellom *ϕ* og *a* under bøyning var heilt normalt i *gno.*, og likeins var det vanleg at eit ord med vokalen *ϕ* hadde *a* når det stod som fyrstelekk i eit samansett ord. Slik var det f.eks. med eit velkjent hokjønnsord som *hōnd* (hand), som me i ei *gno.* ordbok finn att med *a* i samansette ord som *handkléði* (handklede), *handlag*, *handkvern* og mange fleire. Ei vokalveksling som tilsvarar denne gammalnorske vekslinga finn me framleis i TTA når det heiter *hånn*, men f.eks. *hann-tak* (på Tynset *hänņ-tak*), *hann-law* (*hänņ-law*), *hang-ktæ* (her har *n*-lyden gått over til ein *ng*-lyd på grunn av *k*-en som kjem etterpå). Forma *hånn* er lydrett utvikla av *gno.* *hōnd*, medan *hann-* (og *hänņ-*) er utvikla

av *gno.* *hand-*. Når mange no seier *hånn-tak*, *hånn-law*, *hang-ktæ* med *å*, er det fordi det usamansette ordet *hånn* har *å*. Me har ein viss tendens til å kvitte oss med slike lydlege vekslingar som gjer språket litt «uryddig». Andre stader i landet kan dei ha gjort sitt til å få vekk denne vokalvekslinga ved å føre inn *a*-en i det usamansette ordet, slik at det heiter ikkje berre *hann-tak* og *hann-lag* (eller *hanņ-tak* og *hanņ-lag*), men òg *hann* (eller *hanņ*).

Når vånden heiter *vånn* på Tynset og i Alvdal, så er dét akkurat den forma me skulle vente der. Når *hōnd* utviklar seg til *hånn*, bør *vōnd* bli til *vånn*! Men når dyret heiter *vann* i Tyllaldalen, må dén forma ha sitt utgangspunkt i slike *gno.* former som begynte med *vand-*. Den lydlege utviklinga blir da heilt parallell med den me har når *gno.* *hand-* har vorte til *hann-* i samansetningar. Ei veksling mellom *ϕ* og *a* i eit *gno.* ord har altså gjeve opphav til ein dialektforskjell *vånn* ~ *vann* i det same ordet i nokre bygder i Nord-Østerdalen. I det *gno.* ordet *hōnd* har me ikkje fått nokon slik dialektforskjell innafør TTA, men me har framleis restar av den gamle vekslinga i målføret i alle dei tri bygdene. Men me treng ikkje gå lenger enn til Tolga før me i stellet for *hånn* finn forma *hanņ*, som må ha opphavet sitt i eit eldre *hand-*, og som tilsvarar den forma *hänņ-* som tynsetingane har i samansette ord som *hänņ-tak* og *hänņ-law*. På Tolga heiter det *hanņ-tak* og *hanņ-lag*.

At ordet VÅND kunne ha bøyingsformer både med *ϕ* og *a* i *gno.*, gjev oss ei forklaring på kvifor ordet no delvis blir uttala med *å*, delvis med *a*. Men dette er inga forklaring på kvifor det heiter *vann*

akkurat i Tyllidalen og *vånn* akkurat på Tynset og i Alvdal. Slike spørsmål er det vel heller ingen som kan gje noko verkeleg svar på, men ein må iallfall kunne seie at utviklinga ikkje er heilt tilfeldig, og at ein kan sjå ei slags forklaring i det faktum at område som grensar til kvarandre, gjerne også påverkar kvarandre språkleg. Dermed kan ein mange gonger få temmeleg store geografiske område som har visse språklege trekk felles, trekk som skil dei frå andre område. Derfor kan det vera interessant å sjå litt på det språklege grannelaget når det gjeld ordet VÅND.

I grannebygdene til TTA har eg hørt forma *vånn* av to informantar frå Grimsbu i nedre Folldalen, av to frå Vingelen, to frå Tolga og av atskillig fleire frå Dalsbygda og Os. I dei austlege delane av Os kommune (Tufsingdalen, Narbuvoll og Narjordet) seier dei *vån̄n̄*, med ein spesiell *n*-lyd (sjå sist i artikkelen!), og dette er den vanlege forma også på Nøra på Os. Same forma finn me i Røros-målet, og dette er nok eitt (av ganske mange) eksempel på at dialekten i gruvebyen Røros har sett sitt preg på målet i dei forholdsvis unge bygdene i den austlege delen av Os kommune. Når Drevsjø òg har same forma, er vel det enda eit vitnemål om den språklege påverknaden frå Røros. Ellers har eg opplysningar om forma *vån̄n̄* også frå Kvikne og frå fleire bygder i Sør-Trøndelag (Oppdal, Rennebu, Meldalen, Haltdalen, Singsås, Melhus, Børsa o.fl.). Skriftlege kjelder fortel om vokalen *å* også frå andre bygder i Sør-Trøndelag, men i mange tilfelle kan ein ikkje veta sikkert om forma er *vånn* eller *vån̄n̄*. Opplysningane frå øvre Folldalen og frå Lesja, Dovre, Vågå,

Heidal, Sel, Nord-Fron, Østre og Vestre Gausdal i Gudbrandsdalen fortel at ordet har vokalen *å* der òg, og at forma vanlegvis er *vånn*. – I Midt- og Sør-Østerdalen finn me forma *vann* i Øvre Rendalen, i sjølve Engerdalen og i Trysil (der seier dei ofte *møllvann* [mold-]), medan det gjerne heiter *van* (med lang *a*) i Ytre Rendalen, Stor-Elvdalen, Åmot og Elverum. Forma med lang *a* held fram i Solør-bygdene. (I fleire bygder i den syndre delen av Østerdalen og i Solør har *a*-en føre opphavleg *-nd* vorte lang i fleire ord. Ein finn ikkje berre forma *van*, men òg til dømes *ban*, *ran* og *san* [band, rand, sand].)

Desse uttaleopplysningane om VÅND tyder på at dette ordet har vokalen *a* i den syndre og største delen av Østerdalen, medan det aller meste av Nord-Østerdalen og også nære grannebygder i Sør-Trøndelag har *å*. Tyllidalen har utan tvil mest språkleg fellesskap med Tynset og Alvdal, men når det gjeld ordet VÅND, går altså heimbygda mi saman med bygdene synnafor.

Inkjekjønnsordet TJOR (gno. *tjóðr*) er namnet på ei jønnlekkje (eller kanskje òg på eit tau) som i eine enden gjerne var festa i ein staur e.l.l., og som ein brukte å feste andre enden av rundt eine framfoten på hesten eller eit anna husdyr som skulle få gå på eit avgrensa område på gardsplassen eller på jordet og eta friskt gras. Dette ordet uttalar tynsetingane og alvdølane vanlegvis *kjør* (*gampen går i kjør*), medan tylldølane har ein annan vokal og seier *kjôr*. Ein del alvdølar og eit par tynsetingar nær Alvdals-grensa gav likevel opp at dei sa eller at dei alternativt kunne seie

kjør. Dette kan neppe vera noka gammal dialektform i Alvdal. Forma er lik den normalnorske uttaleforma av dette ordet, og kan vel iallfall delvis ha vorte påverka av den. Men når tendensen til å bruke *o* i dette ordet er sterkast i Alvdal, så er hovudgrunnen kanskje heller ein språkleg påverknad ned gjennom Folldalen, frå Dovre-målet i øvre Folldalen. (Ein slik påverknad synes eg det går an å sjå i fleire tilfelle når det gjeld einskildord.) Ordet TJØR har vokalen *o* i øvre Folldalen som på Lesja og Dovre og ellers i Gudbrandsdalen, og dei fem personane frå nedre Folldalen som eg har opplysningar frå, sa alle *kjør*.

Den lydlege overgangen frå gno. *ó* (lang *o*) til *ø* i *kjør* er vanleg etter *j*. Me kan jamføre med ord som *fjøs* (gno. *fjós*) og *skjøte* (gno. *skjóta*). (Men i øvre Folldalen og iallfall i den nørdrde delen av Gudbrandsdalen er det ikkje slik. Der heiter det ikkje berre *kjør*, men òg *fjos* og *skjote* [eller til dels *skote*, som skal vera ei nyare form i Folldalen].)

Dei opplysningane eg ellers har om ordet TJØR i grannebygdene til TTA, viser at det heiter *kjør* også i Vingelen, på Tolga, i Hodalen, i Dalsbygda og på Os, på Drevsjø, i begge Rendals-bygdene og ellers fleire andre stader sørover i Østerdalen. Men på Kvikne heiter det *kjôr*, som i Tyllaldalen. Eg har òg hørt *kjôr* av ein brydøle, ved sida av *kjør* og *kjor* av to andre.

I TTA-målet slik det enno blir tala av ein del velvaksne og eldre folk, har me ved sida av ein vanleg *ø* (i ord som *å høre*, *å løse*, *å støpe*, *et fjøs*) også ein «brei» *ø*-lyd, ein lyd mellom vanleg *ø* og *æ*. Denne lyden skriv eg *ö*. Me har han i ord som (*i*

bre) *dör*, *å spör*, *å pröve*, *et möte* og mange fleire. I enkelte ord kan det vera skilnad bygdene i mellom i bruken av desse to *ø*-lydane. Ei av systrene til mor mi hadde lagt merke til og fortalde meg at far hennar, som var frå Alvdal, men vart gardbrukar i Tyllaldalen, sa *brö*, med denne spesielle *ö*-lyden. Sjøl sa ho *brø*, som andre tyllaldølar. Forma *brö* er den vanlege både i Alvdal og på Tynset blant folk som har denne vokalen i lydsystemet sitt, men mange, også eldre folk, bruker no vanleg *ø* der den eldste varianten av dialekten har *ö*. Dei skil altså ikkje lenger mellom *ø* og *ö* og seier dermed *döra*, *å spör*, *å pröve*, *et möte* og sjølsagt også *brø*. Dermed forsvinn forskjellen mellom bygdene Alvdal/Tynset og Tyllaldalen når det gjeld dette ordet. – Denne lokale skilnaden i uttalen av ordet BRØD nemner også Jørgen Reitan i *Tynnsetmålet* (s. 18).

Ein bakke der det er sterk stigning seier me er *brätt*. Dette er eit daglegdags ord i dialekten i heile TTA-området. Om ein bakke som er *lite* bratt seier tynsetingar, alvdølar og folk frå nedre Folldalen at han er *lätt*. Ein veg kan vera temmeleg bratt eit stykke, men så blir han *lättär* (mindre bratt) etter kvart. Dette er eit «framandord» for tyllaldølar. Der er det vanleg å seie at vegen er *slat*, og han kan bli *enda slatär*. Orda *lätt* og *slat* har ein viss lydleg likskap, men ulikskapen fremst i desse to orda, med ein *s*-lyd i det eine ordet som ikkje fins i det andre, gjer det likevel lite rimeleg å rekne med at *lätt* og *slat* er to forskjellige dialektformer av eitt og same ordet. Dei store ordbøkene (Aasen, Ross, Nynorskordboka og Norsk riksmålsord-

bok) gjev oss lite hjelp. Noko adjektiv som svarar heilt til *lätt* har eg funne sikre eksempel på berre frå Surndalen (Surnadal) på Nordmøre, der det heiter *latt*. Setelarkivet til Norsk Ordbok har to setlar på dette ordet etter Bjarne Østbø. Han definerer ordet slik: «Det motsette av bratt i det som skrår el. hallar», og han har eksempel som *æn latt stegga* (stige) og *sett steggan̄ lattar*. Men Aasen har i ordboka si eit adjektiv LAT i tydinga «svagt hældende» frå Gudbrandsdalen og Orkdalen. Dette ordet er òg brukt i Oppdal (Donali 1988), og lektor Trygve Nasset på Tynset har fortalt meg om ein elev frå Øversjødalen som snakka om *late fjell*. Formene *lätt* i Nord-Østerdalen og *latt* på Nordmøre må vera variantar av ordet LAT, og desse formene kan vera laga ut frå inkjekjønnsforma LATT brukt som adverb, jf. kva Aasen skriv under **latt**, adv.: «En Stolpe staar “latt”, naar den ikke er ganske opreist eller lodret.»

Adjektivet *šlat*, som er vanleg i Tyllaldalen, er brukt også i Øvre og Ytre Rendalen, og eg har opplysning om det også etter ein kar frå øvre Folldalen, men eg har ikkje funne det i noka ordbok, og utanom dei opplysningane eg sjøl har notert frå Tyllaldalen, Rendalen og Folldalen, har eg kome over dette ordet berre på ein einaste setel i arkivet til Norsk Ordbok. Det er ikkje overraskande at opplysningane der også skriv seg frå Østerdalen. Det er Jens Lindberg som har notert det frå Elverum, med same tyding som lenger nord.

Ved sida av *lätt* og *šlat* fins det òg eit adjektiv *šlak* eller *šlakk* med same tyding, og desse formene kan ein òg høre i Midt-

og Nord-Østerdalen. Forma *šlat* kunne kanskje tenkjas å ha oppstått som ei «kryssning», ei blanding av *lat* og *šlak*.

Me har no sett nokre eksempel på at ord kan ha ulik uttale, ulik lydleg form, geografisk fordelt innafor eit forholdsvis lite og nokså einskapleg område som TTA. Slike eksempel er det ein god del av, og me skal sjå på nokre fleire etter kvart. Me skal òg sjå eit eksempel på at ein og same tingen kan ha to heilt forskjellige namn geografisk fordelt innafor TTA. Slike eksempel er det nok ikkje så mange av.

Men orda kan vera ulike på andre måtar òg, såleis kan ein del substantiv ha forskjellig kjønn. Innafor eit såpass lite område som TTA er det neppe så mange eksempel på skiftande kjønn som varierer geografisk. (Det er vel vanlegare med meir tilfeldig eller individuell variasjon.) Men nokre eksempel på geografisk variasjon fins det. Ordet *ski* (uttala *skji*) er ho-kjønnsord på Tynset og i Alvdal. Der hender det at dei *bryt å(v) ene skjia*, og da prøver dei kanskje *å sta på i skji* og renne. Tylldølane *bryt å skjir* iblant, dei òg, men som oftast ikkje meir enn *ett skji* om gongen, og da bruker kanskje dei òg *dæ ene skjie* (skiet) som er i orden. Av brydølar har eg hørt både ho-kjønns- og inkjekjønnsformer.

Eg har opplysningar frå Kvikne og nedre og øvre Folldalen om at *skji* er ho-kjønnsord der, som på Tynset og i Alvdal. Ellers har eg fått oppgeve inkjekjønnsformer både i Rendals-bygdene, i sjølve Engerdalen og av folk frå Vingelen og Tolga og frå både søraust og nordvest i Os

kommune. Og Arnold Dalen skriv i «Trøndersk skiterminologi» (1988) at det enno heiter *eit ski* i store delar av Trøndelag, bl.a. i «Sør-Trøndelag sør for fjorden». Ordet *skíð* var inkjekjønnsord i gno., så i området vårt må det nok vera tynsetingane og alvdølane som har forandra kjønnet.

At ein kan finne eksempel på ord som har forskjellig form (eller forskjellig kjønn) i Tyllaldalen på den eine sida og Tynset/Alvdal på den andre, slik me har sett nokre eksempel på ovafor, er ikkje så merkeleg. Frå dei nørdeste gardane i Tyllaldalen og til Tynset er det ca. halvanna mil, og frå Tyllaldalen over Tverrkjølen til Alvdal er det òg ei mils veg, så det kunne ikkje bli noko riktig dagleg samkvem mellom Tyllaldalen og grannebygdene i Glåmdalen i gammal tid. Dermed skulle det òg vera naturleg at det kunne utvikle seg ein viss dialektforskjell. Noko meir påfallande er dei skilnadene ein finn mellom Tynset og Alvdal, der busettinga heng nokså godt i hop over kommunegrensa. (Folkesetnaden i dette området var nok likevel atskillig meir spreidd når ein går eit par tri hundreår bakover.) Det er òg interessant å sjå at grensene for dei forskjellige orda eller språkdraga som varierer, går på forskjellige stader i dalføret, og me skal no sjå nokre eksempel på det. Der det er dialektstilje i eit område med samanhengande busetting, er det naturleg at grensa ikkje blir skarp. Det vil gjerne vera eit belte eller eit område der dei formene som skifter, blir brukt om kvarandre.

Eit nokså spesielt eksempel på eit slikt overgangsområde har me alt vore inne på med orda *strange* og *strangte*. Me såg at

Tyllaldalen har forma *strangte* og Tynset *strange*, medan begge formene ser ut til å vera brukt om kvarandre i størstedelen av Alvdal. Nordafor Tynset har dei *strange* på Kvikne, i Vingelen, på Tolga og i heile Os kommune, og STRANGE i tydinga 'halvtjuk el heller tynn trestokk, helst av lauvtre; kvista og med avhoggen topp' har kome med i Trønderordboka og er der karakterisert som «vanleg». Det betyr vel at ordet fins nokonkvar stad i Trøndelagsfylka og på Nordmøre, noko materialet i setelarkivet til Trønderordboka og til Norsk Ordbok også viser at det gjer. Det betyr likevel ikkje at forma er akkurat *strange* i heile dette området, men dei formene ein finn, er regelrette uttaleformer av dette ordet. I tillegg til *strange* kan me ha former som *strangi*, *stra'ng*, *stran̄ne* o.l. (Apostrofen etter vokalen i *stra'ng* betyr at vokalen kan ha ein spesiell «krøll» på seg, såkalla cirkumfleks-aksent eller totoppa tonelag.) Liknande reservasjonar når det gjeld den konkrete forma som ordet har, lyt eg ta også for dei andre områda eg kjem til å nemne der ordet STRANGE blir brukt, og somme gonger tek eg med eksempel på avvikande uttaleformer.

Nordafor Trøndelag har eg funne opplysningar om STRANGE frå Brønnøy (*ein stranga*), Velfjord, Vefsn og Rana på Helgeland, Fauske i Salten (*stra'ng*), Tjeldsund i Ofoten, Borge i Lofoten og Kvæfjord, Karlsøy og Bardu i Troms.

Vest- og sørvestover frå Nord-Østerdalen har eg funne dette ordet i forma *strangje* i øvre Folldalen, Dovre, Vågå, Heidal og Fron. Fron har òg forma *strange*, som me likeins finn i Gausdal, i Stange på Hedmarka, i Nordre og Søndre

Land og i Vestre Slidre i Valdres. I fleire bygder i Hallingdal finn me forma *strangji*. På Vestlandet finn me eksempel på at STRANGE er brukt frå Romsdalen og mange stader sørover så langt som ned i Ryfylke, mest i forma *strangje* eller *strångje*. (Der det heiter *strångje*, har dei gjerne lydsambandet *-ång-* for *-ANG-*, t.d. *långt* og *mångt* [langt, mangt].)

Synnafor Tyllidalen har eg skrive opp *strangte* etter fleire personar i begge Rendals-bygdene, og denne forma er òg brukt i Stor-Elvdalen, Trysil og Elverum. I dette tilfellet kan me sjå ein stor del av Alvdal kommune som eit overgangsområde mellom ei nordleg og vestleg form *strange* og ei sørleg form *strangte*. Dette er dessutan eit tilfelle der me får inntrykk av at Tynset-forma *strange* kan vera eine-rådande eit stykke inn på Alvdals-grunn (Straumen).

Sørover og sørvestover frå Sør-Østerdalen har eg funne spreidde opplysningar om STRANGLE eller STRANGEL frå Hedmarka, Solør, Romerike, Ringerike, Modum, Vestfold, Telemark, begge Agderfylka, Rogaland og Sunnhordland eller hjå forfattarar frå dei same områda. STRANGLE er delvis hokjønnsord, og ein kan ha uttaleformer som (*ei*) *strångla* eller *strangla* (hokjønn), (*ein*) *strångjed'l* og *strangjel* ved sida av *strangle* og *strangel*. Orda har vanleg (dvs. «tunn») *l* i vest og tjukk *l* i aust. Formene med *å* høyrer heime på Vestlandet.

Dei opplysningane eg har funne om utbreiinga av ordet STRANGE i setelarkiva til Norsk Ordbok (1966-) og Trønderordboka (1997), i andre nyare ordsamlingar og i annan målførelitteratur, samsvarar

svært bra med det den gamle ordboksmeister Ivar Aasen seier om utbreiinga av dette ordet i ordboka si frå 1873: «Alm. [= Almindeligt] vest og nord i Landet.» Hans Ross, etterfølgjaren til Aasen, har dessutan Valdres og Telemark som tilleggsopplysningar til Aasen i ordboka si frå 1895. Aasen har ikkje STRANGLE, men dét finn me hjå Ross. Han har det som hokjønnsord i den normaliserte forma STRANGLA med tydinga «langt tyndt Træ» frå den sørlege delen av Austlandet («Egnene fra Oslofjordens Munding til omkring Midten af Mjøsa»), frå Aust-Agder og Trøndelag. Hankjønnsordet STRANGLE har han i tydinga «lang tynd Stang» frå «Mandals Fogderi», Setesdal, Telemark og (i forma «Straangle») frå Ryfylke. STRANGLE i tydinga «lang tynd (eenligt staaende) Figur: Straa, Træ, Person» har han frå den sørlege delen av Austlandet og frå Trøndelag.

Heimfestinga av STRANGLE (med *-L-*) til trøndermåla, som me finn hjå Ross, har liten stønad i anna materiale. Det einaste eg har funne, er to eksempel i setelarkivet til Trønderordboka (det eine er frå Namdalen, og det andre er eit litterært eksempel med bakgrunn frå Nordmøre), og dette er nærmast for ingenting å rekne samanlikna med dei mange eksempla på STRANGE frå Trøndelagsfylka og Nordmøre. På den andre sida har eg funne to eksempel på STRANGE i det sørlege området der det kan sjå ut til at STRANGLE jamt over er det vanlege ordet. Desse eksempla er frå Andebu og Nøtterøy i Vestfold (Ole Bråvoll 1963, Ragnhild Paulsen 1981).

Om me ser bort frå dei nokså sparsame opplysningane om STRANGLE i Trøndelag og på Nordmøre, og om me i tillegg tek

visse reservasjonar pga at eksempel materialet fleire stader er nokså tunt, så kan me samanfatte opplysningane om utbreiinga av STRANGE og STRANGLE slik: Desse to orda deler landet i to geografisk sett nokså klare område. I eit nordleg og vestleg område (der Gudbrandsdalen, Valdres og Hallingdal ser ut til å høre heime) finn me forma STRANGE, og i eit sørleg og austleg område finn me STRANGLE (og delvis STRANGEL). På Vestlandet ser Sunnhordland og Ryfylke ut til å vera eit overgangsområde. Slike overgangsområde er det rimeleg å rekne med når ein kjem austover òg, men her er materialet delvis såpass spinkelt at det er vanskeleg å seie noko sikkert om grensa mellom dei to hovudområda. I Østerdalen er Alvdal som før sagt eit overgangsområde, medan Tyllaldalen klart hører til det sørlege STRANGLE-området og Tynset til det nordlege STRANGE-området.

Det er fleire tilfelle der det ser ut til at straumiane helst bruker Tynset-forma og ikkje Alvdals-forma av slike «grenseord» som er ulike i Tynset og Alvdal. Notidsforma *skæ* (skal) er den vanlege i Alvdal som i Tyllaldalen, men eg har Tynset-forma *ska* etter sju av åtte eldre straumingar. (Ellers hører ein nok no forma *ska* også andre stader i Alvdal og like eins i Tyllaldalen, fyrst og fremst av noko yngre folk. Dette er ein del av den språklege utjamninga som foregår, og forma *skæ* stikk seg ut i forhold til *ska*.) – Eit anna eksempel er dét ordet folk bruker på ein liten, noko enkel og grovgjort slede med solide tremeiar som bl.a. har vore brukt til å kjøre stor stein på. Alvdølar

flest kallar dette *et dråg, dråv* eller *dråw*, med vokalen *å*, men sju av dei ni straumingane eg har spurt, sa ordet med *a*, slik som tynsetingane og tylldølane. (Om lydverdien av teiknet *w*, sjå sist i artikkelen!)

Tynset-forma *skyte*, som me har i overskrifta, går òg inn på Alvdals-grunn, der ho blir avløyyst av *skjøte*, som samsvarar med Tyllaldals-forma. Men *skyte* ser ut til å ha ei noko veikare stilling blant straumingane enn *drag, draw*. Formene *skyte* og *skjøte* kan kanskje vera omtrent likt fordelt. – No pliktar eg nesten å gjera merk-sam på at skrivemåten *skyte* her står for ein uttale med klar og tydeleg *s* og *k* kvar for seg. Ordet skal altså ikkje uttalas med den «tjukke» *skj*-lyden som me har i *skjøte*. I så fall ville eg ha nytta skrivemåten *skjyte*, for å vise uttalen meir eintydig. (Forma *skjyte* blir nok òg brukt av somme som talar temmeleg tradisjonelt Tynsetmål, men *skyte* er den vanlegaste blant informantane mine. Reitan har same forma i *Tynnsetmålet* [s. 41], og det var denne forma professor Johan Storm hørte da han gjorde oppteikningar av Tynset-mål i 1882 og 1900-1901. – Men no spreier nok forma *skjyte* seg frå stasjonsmålet og normalisert tale ellers.)

I gno. hadde dette verbet infinitivsforma *skjóta* og i notid bl.a. forma *skýt*. Reint lydleg skulle ein vente at desse formene utvikla seg til *skjøte* og i notid *skjyt* i området vårt. Forma *skjøte* finn me da òg, ikkje berre i Alvdal og Tyllaldalen, men i det aller meste av Østerdalen, både sørover og nordover. (I kommunane Tolga og Os sløyfar dei til dels endinga: *Ho ska skjøt*, og denne forma har eg òg hørt av tri brydølar.) Men ingenstad i dette området har

dei halde på vekslinga mellom *ø* i infinitiv og *y* i notid; når det heiter *å skjøte*, heiter det òg at *ho skjøt*. Men på Tynset heiter det altså *å skyte* og *ho skyt*, og dei same formene har dei på Kvikne. I desse to bygdene er det den vokalen som me lydrett skulle vente i notidsforma, som har utkonkurrert *ø*-en. Men den «tjukke» *skj*-lyden som me lydrett skulle vente i notidsforma, den har vorte utbytta med lydsambandet *sk-*, og det må ha kome inn frå dei andre bøyingsformene av verbet: *ho skôt* (skaut) - *ha ha skøtte* (eller *skøtte*). Ved å gjera om dei lydrett utvikla formene *skjøte* og *skjyt* til *skyte* og *skyt*, har tynsetingane og kviknedølane fått eit litt enklare bøyings-system: Verbet *skyte* blir no bøygd akkurat som *bryte*, *flyte* og fleire andre: *å bryte* - *bryt* - *brôt* - *ha brøtte* el. *brøtte*.

Når ei ku har kalva, bør ho helst *gre* seg, dvs. ho må kvitte seg med det som folk fleste kanskje kjenner best under nemninga *etterburd* eller *etterbyrd*. Verbet *å gre* seg er vanleg i heile TTA-området, og det blir brukt andre stader i Nord-Østerdalen òg. (I den søraustlege delen av Os kommune har mange ei litt anna form av det same ordet: *å græie* seg.) – Etterburden kallar tynsetingane *grillän*, medan alvdølane seier *hill'n* (med enkelt tonelag, som i KVELDEN). Her òg er Straumen eit overgangsområde mellom dei to formene. Tylldølane seier *hillän* eller *hill'n* (med dobbelt tonelag, som i BILLEN, bestemt form av EIN BILLE). På Kvikne og i kommunane Tolga og Os har dei same ordet som på Tynset, men delvis med ein litt annan uttale: *grillän* el. *grællän*, og liknande former finn me òg i Sør-Trøndelag, på

Nordmøre og synst i Nord-Trøndelag (*Trønderordboka* s. 95). I Brydalen har eg hørt *grillän* av to personar.

I nedre Folldalen har eg skrive opp Alvdals-forma *hill'n* etter éin informant, men *grill'n* (med dobbelt tonelag) etter seks personar (alternativt *græll'n* etter éin av dei) og *grilla* etter éin person. Her blir ordet altså brukt i eintal, oftast som eit hankjønnsord, medan eg visst ikkje har hørt det anna enn i fleirtal på Tynset, på Kvikne og i kommunane Tolga og Os. Same ordet (men med ein diftong *-ei-*) bruker dei i eintal i øvre Folldalen òg, som hankjønnsord (med endinga *-in*) eller som hokjønnsord (med endinga *-a*), og det er nærliggande å tru at når *grille* er vanleg i nedre Folldalen, som er busett fyrst og fremst av alvdølar, så har me her òg eit eksempel på språkleg påverknad frå den øvre delen av dalen.

Substantivet *griller*, *græller* (i normalisert form GREISLER) er sjølsagt avleidd av same ordrota som me har i verbet *gre* eller *græie* seg, og da ser me òg at Alvdals- og Tylldals-dialekten, i motsetning til dialektane i dei nørdeste Nord-Østerdals-bygdene, har verb og substantiv av heilt ulike opphav: *å gre sæ*, men *hill'n*, *hillän*. (Dette substantivet finn me som hokjønnsord i forma HELDE i *Nynorskordboka*). I Rendals-bygdene er nemninga for etterburden ein variant av det ordet me har i Tylldalen og Alvdal; det heiter *hela* (med enkelt tonelag). Men dei har eit heilt anna verb enn nordafor; kua til Rendals-bøndene *helsker* (eller *hælsker*) seg. Da ser me at dette verbet må vera ei avleiing til same ordrota som me har i substantivet (orda har samband med

adjektivet HEIL), og dermed er forholdet mellom verb og substantiv meir «normalt» att. – Lenger sør i Østerdalen og i Solør har dei òg variantar av same substantivet som Tylldalen og Rendalen.

I 1979 kom alvdølen Ola Jonsmoen på bokmarknaden med *Ei fjellbygd. Fritt etter N.R.Østgaard «En Fjeldbygd – Billeder fra Østerdalen»*. Jonsmoen har, som han skriv i føreordet, «dikta vidare» på boka til Nicolai Ramm Østgaard frå 1851. Såleis finn me att personar og motiv frå den gamle boka, og me kjenner att uttrykk og formuleringar. Me skal sjå eit lite eksempel på det. Her kjem fyrst eit utsnitt frå s. 78 i mi 1956-utgåve av *En Fjeldbygd*. Det er ungguten Nicolai som talar til seterkulla Ragnhild:

«Men det er sandt, Ragnhild, [...] Du lovede, at finde noget rigtig aparte god Grankaae til os.»

«Meine du æi ha glømt dæ?» svarede Ragnhild. «Om Syndas-Eftan va æi allt bortøver aat Skarvang-Rusten for aa finde naae rækti dugand, aa æi ha fill alti fønne au etkort Lite. Men dæ æ saa vont før go Koe no om Dagen.» Og dermed greb hun op paa Ostehylden og nedtog en liden, i tynd Næver indsvøbt Ting, bestaaende af et Stykke vakker Kaae af den ægte bleg-røde Farve, [...]».

Det må vera denne episoden i boka til Ramm Østgaard som er bakgrunnen for noko som står s. 74 i boka til Jonsmoen. Her vender rettnok Nicolai seg til småkjerasten Olaug og ikkje til Ragnhild, storesystema hennar, men ellers er likskapen mellom dei to tekstene tydeleg nok på fleire måtar. Nicolai seier: «Du husker

hva du lovet, at du skulle finne grankvae ... kâe, som du sier.» Og vidare står det hjå Jonsmoen: «OLAUG: Trur du eg ha glømt det ... (*strekker seg oppå hylla over ystegryta*) Her ... Tygg ... Ho æ fin ... lysrød òg ...».

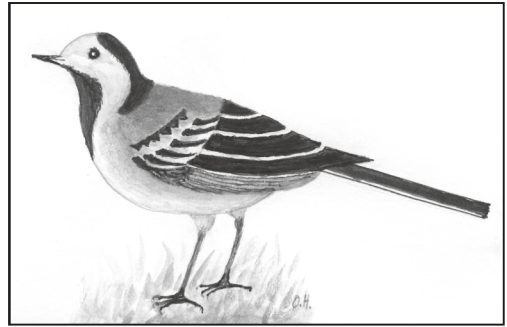
Eit sentralt ord i desse sitata er (GRAN-)KVAE, eller «kâe», som Jonsmoen legg i munnen på Nicolai som den forma han veit at Olaug bruker i dialekten sin. Men her har nok forfattaren kome i skade for å gjera både Tynset-jenta Olaug og sin langt eldre forfattarkollega urett. Nicolai Ramm Østgaard visste betre. Det ser me i dialektreplikken til Ragnhild; der står det «Koe», ikkje «Kaae». Og den forma Østgaard legg i munnen på Ragnhild, er korrekt Tynset-mål. Og *koe* (med *o*) heiter det ikkje berre i Tynset-målet, men òg i Vingelen, på Tolga og i Os kommune, og vidare i Brydalen, Tylldalen, i Rendalsbygdene og fleire stader i Midt-Østerdalen. Men i Alvdal og nedre Folldalen heiter det *kâe*, og når Jonsmoen her har funne det for godt å «rette» *koe* til *kâe*, må det vera fordi han har trudd at tynsetingane sa det same som han gjorde sjøl, og at skrivemåten til Ramm Østgaard dermed var uheldig.

Når det gjeld dette ordet, kan det sjå ut til at grensa mellom dei to formene er temmeleg skarp, og at ho fell omtrent i hop med kommunegrensa. Eg har opplysningar om dette ordet frå fem tynsetingar som var oppvaksne og budde eller bur temmeleg nær kommunegrensa mot Alvdal (i tillegg til mange som hørte eller hører heime lenger oppe i bygda), og alle sa *koe*. Den eine av desse fem meinte ho sa både *koe* og *kâe*, og ho er den einaste tyn-

setingen eg har fått oppgjeve forma *kåe* av. Ho var oppvaksen og budde like ved kommunegrensa, og ho hadde mor si frå Alvdals-sida av grensa. Den synste informanten eg har forma *koe* etter her, budde heilt inntil kommunegrensa på Tynset-sida storparten av livet, men han vart alvdøl på sine eldre dagar, ikkje fordi han flytta, men fordi kommunegrensa vart justert!

På gardane har det vore vanleg å gje dyra matavfall frå kjøkenet. Dette avfallet, som det ofte er noko flytande i, kallar alvdølane *skôtje*, og denne forma går eit stykke inn på Tynset-grunn, der ho blir avløyst av forma *skvôtje*. Her er Fåset og Fådalen eit typisk overgangsområde, og eg har treft på eit par tilfelle med *skôtje* eit stykke lenger opp i Tynset-bygda òg, og på den andre sida har eg hørt *skvôtje* av ein person frå nedmed Straumen. – Nordafor Tynset har eg notert *skvôtje* og *skvætje* frå Tolga, *skvåtje* og *skvatje* frå Vingelen og *skvåtje* eller *skvætje* frå fleire steller innafor Os kommune. På Kvikne heiter det *skvåttå*. Alle desse formene samsvarar med den vanlege Tynset-forma i det at dei begynner med *skv-*. Nedre Folldalen og Tyllaldalen har *skôtje*, slik som Alvdal, og *skôtje* (eller delvis *skøtje*, med ein litt annan vokal) bruker dei òg i Rendals-bygdene, i Sollia og fleire andre stader i Midt-Østerdalen. I Elverum heiter det *skutje*. Alle desse formene er no substantiv i eintal, oftast hankjønnsord, men somme bruker det som hokjønnsord. Likevel må former som *skutje* og *skôtje* vera utvikla av eit gammalt hokjønnsord i fleirtal. Det heiter SKULER i dei to skrift-

språka våre, og sørover på flatbygdene har det mange stader forma *skutir*. Forma *skuti* (med stutt *u*), som me finn bl.a. i øvre Folldalen og på Dovre, er ikkje så ulik, men dette er òg eit hankjønnsord i eintal.

Linerla er ein populær fugl når ho kjem nordover att om våren med varsel om vår og sommar, og det gamle ordet om at kjært barn har mange namn, gjeld iallfall om ho, sjøl om dei mange namna ho har fått, ikkje alltid er så svært ulike. I Alvdal har det vore vanleg å kalle ho *ring-jöte*, og denne forma går òg eit stykke inn på Tynset-grunn, slik at Fådalen og Fåset blir overgangsområde mellom denne forma og den meir typiske Tynset-forma *ring-jæte*. I dette tilfellet har Tyllaldalen sin eigen variant, *ring-ôte*, slik at dei tri bygdene Alvdal, Tynset og Tyllaldalen har kvarsi form. Det er ikkje så ofte at dét forekjem! – Alvdals-forma har eg òg hørt i nedre Folldalen, men der har eg heller oftare fått oppgjeve meir normalnorske former som *lin-ærle* eller *linn-ærle*. Dette kan òg henge i hop med at øvre Folldalen og Nord-Gudbrandsdalen har liknande former. Ellers har eg hørt slike former også av ein del tynsetingar, fyrst og fremst av folk som er oppvaksne ikkje så altfor

langt frå stasjonsbyen, og der har vel desse formene kome inn frå normalmålet. – Nordafor TTA heiter det *reng-jätt(e)* eller *ring-jätt(e)* i Vingelen, *ringill* på Tolga og i Hodalen, og same forma har eg hørt i Os kommune, ved sida av *ringnill* og *rinñnill*. På Kvikne seier dei *reng-æle* eller *ring-æle*, og liknande former som dei me har i dei nørdeste Nord-Østerdals-bygdene, finn me òg fleire stader i Trøndelag (*Trønderordboka* s. 201). I Brydalen har eg hørt *ringill* av éin person og *ring-jæte* av to. I Rendals-bygdene og andre stader i Midt-Østerdalen har dei former som *rinñnille*, *ringillle* og *rinillle*.

Visse vorteliknande utvekstar som ein stundom kan finne i skinnet på nauts-krøter eller på hestar, kallar alvdølane *ryler* (i eintal: *ryle*), medan tynsetingar flest seier *røler* (eintal: *røle*). I dette tilfellet går òg Alvdals-forma inn på Tynset-grunn, og Fåset og Fådalen er overgangsområde her òg. I Tyllaldalen er det vanleg å kalle ein slik utvekst *en ryill* eller *ryyll* (uttala i to stavingar: *ry-ill*, *ry-yll*), i fleirtal *ryilller* el. *ryyller*. I nedre og øvre Folldalen er eintalsforma som i Alvdal (i øvre Folldalen blir det *ryle* i fleirtal òg), og på Kvikne heiter det *en ryl* og i fleirtal *ryla*. Av folk frå Vingelen og Tolga og frå forskjellige delar av Os kommune har eg hørt dei same formene som på Tynset, og det heiter *røle* også på Røros. (Der blir det *røla* i fleirtal). I Rendals-bygdene er formene som i Tyllaldalen.

Der det heiter *ryle* eller *røle* i eintal, har eg fått noko skiftande opplysningar om kjønnet, men det er vanskeleg å sjå noko geografisk mønster i det. Somme seier det er hankjønnsord, andre at det er

hokjønnsord. Noko av grunnen til denne vaklinga i kjønn kan vera at ordet svært ofte – ja kanskje oftast – blir brukt i fleirtal, der nordøsterdølar flest no har same endinga i hankjønns- og hokjønnsord. Da kan kjensla for kva kjønn ordet har, lett bli meir uklar. Etter det eg veit, har eg ikkje hørt anna enn hankjønn på formene *ryill* og *ryyll*, og dét er rimeleg nok, ettersom substantiv med endestavinga *-ill* eller *-yll* vanlegvis er hankjønnsord (jf. *en bænnill* ‘bendel, dvs. halmband på kornband, band av kvist på lauvkjervar’, *ittill* ‘eitel, lymfeknute’, *nykkjyll* o.fl.).

I ordboka si frå 1873 har Ivar Aasen **Ryl** m. med variantane *Ryel* og *Ryll* frå nokre bygder i Sør-Trøndelag i tydinga ‘et Slags Skurv el. Udvæxt i Huden, især paa Heste’. Aasen seier òg at «Fra en ældre Tid findes ogsaa Rylla og Røddel nævnt som en Sygdom. [...] Maaske et gammelt Rydel.» I *Trønderordboka* les me om «**ryl** m» med tydinga «sjukleg utvekst, vorte i huda på dyr, særleg på kuspene, men også om utvekstar på hestefoten» at ordet er vanleg i trøndermåla, men at det fins i mange ulike variantar. Ut frå dei formene ordet har (bl.a. *røddill* i fleire bygder i Trøndelag), er det all grunn til å tru at det har opphav i ei eldre form *rydel*, som Aasen tenkte seg. Og Hans Ross, etterfølgjaren til Ivar Aasen når det gjeld arbeid med ordtilfanget i dei norske dialektane, bruker oppslagsforma **Rydel** i ordboka si frå 1895. Ross har òg ordet berre frå det trønderske målføreområdet (Trøndelagsfylka og Nordmøre), men han har opplysningar om det frå mange fleire bygder enn Aasen.

Formene *ryle* og *røle* må vera laga ut

frå fleirtalsformene RYDLAR, RYDLANE, der vokalen *-e-* (eller *-i-*) i *rydel* (eller ei eldre tenkt form *ryðill*) ville falle ut i den tradisjonelle bøyinga av slike ord, jf. at det heiter EIN BENDEL – FLEIRE BENDLAR, EIN EITEL – EITLAR, EIN NØKKEL – NØKLAR.

Me har før sett at kjønnet på ordet *skji* varierer geografisk innafor TTA. Me finn det same med *hegg* (*hægg*), men her er den geografiske variasjonen heilt annleis. Alvdølar og tylldølar seier at *hegga* *blomstre*, og slik er det vanlegvis med fåsetingar og fådølar òg, men lenger oppi Tynset-bygda ville storparten av informantane mine seie at *heggen* (*hæggen*) *blomstre*. Men fleire her var ustøe på kjønnet, og somme ville ha det til å vera hokjønn, slik som i Alvdal og Tyllaldalen. Eg har hokjønnsform etter eit par personar frå nedre Follaldalen òg, slik det er naturleg å vente. Ein informant frå øvre Follaldalen meinte det kunne vera både hokjønn og hankjønn der, og i Bryaldalen ser kjønnet òg ut til å kunne variere på same viset. Nordafor Tynset har eg hørt ordet som hankjønnsord av to informantar frå Kvikne, men som hokjønnsord av to frå Vingelen, to frå Tolga og av seks frå Os, spreidd ut over heile kommunen. I Rendals-bygdene er det hankjønn, og det same har eg enkeltopplysningar om frå Drevsjø, sjølve Engerdalen, Sollia og Elverum. Her ser

me mangel på samsvar både mellom Tyllaldalen og Rendalen og mellom den øvre delen av Tynset-bygda og Vingelen, Tolga og Os nordafor, så det dialektgeografiske biletet kan stundom vera temmelig broket.

HEGG er hankjønnsord i gno., men har vorte hokjønnsord mange stader i landet. I Nord-Østeraldalen er namna på mange vanlege og velkjente treslag hokjønnsord (BJØRK, OSP, SELJE, GRAN, TOLL/FURU o.fl.), og truleg har kjønnet på desse hatt innverknad på HEGG.

I denne artikkelen har me sett på eit lite utval av ord som varierer geografisk innafor området Tyllaldalen, Tynset og Alvdal. Til slutt skal me oppsummere nokre av hovudpunkta i det me har funne:

I ein del av orda er det samsvar mellom Tynset og Alvdal, medan Tyllaldalen skil seg ut (*vänn ~ vann, kjær ~ kjôr, brö ~ brø, lätt ~ şlat, i skji, skjia ~ et skji, skjie*). I ein del andre ord samsvarar Tyllaldalen og Alvdal, medan Tynset har ei anna form (*skæ ~ ska, skjöte ~ skyte, hillän el. hill'n ~ grillän, skötje ~ skvötje, i hegg, hegga ~ en hegg, heggen*). I eit par av dei orda me har sett på, samsvarar Tyllaldalen og Tynset, medan Alvdal skil seg ut (*draw [drav, drag] ~ dråw [dråv, dråg], koe ~ kåe*). Me har òg hatt eksempel der dei tri bygdene har kvarsiform (*Td ring-öte, Ts ring-jæte, Ad ring-jöte, Td ryill el. ryll, Ts røle, Ad ryle*).

Me har òg sett at grensene eller grenselbelta mellom det ein noko firkantet kan kalle Alvdals-former og Tynset-former, kan gå på forskjellige stader for forskjellige ord. Grensa mellom *skæ* og *ska* går eit

stykke nedafor kommunegrensa, og like eins er det med *drâw* (*drâv*, *dråg*) ~ *draw* (*drav*, *drag*). Tynset-formene *grillän* og *skyte* blir òg brukt av enkelte straumingar, medan eg ikkje har hørt *hill'n* av nokon tynseting, og *skjøte* har eg notert etter ein einaste tynseting. Han budde like ved kommunegrensa mot Alvdal. Grensa mellom *kåe* og *koe* fell omtrent i hop med kommunegrensa, medan Alvdals-formene *ring-jöte*, *ryle*, *skôtje* og *hegga* (som hokjønnsord) blir avløyst av Tynset-formene *ring-jæte*, *røle*, *skvôtje* og *heggen* (som hankjønnsord) eit stykke oppe i Tynset-bygda.

Enkelte av dei skiftande formene ser ut til å vera temmeleg lokale, slik som *kjôr* i Tylldalen (og Brydalen), som grensar til område med *kjør* på alle kantar. Rettnok finn me att forma *kjôr* på Kvikne, men noko direkte geografisk samband er det ikkje mellom *kjôr* i Tylldalen og på Kvikne. Tynset ligg imellom med forma *kjør*. Forma *skyte* (med tydeleg *sk-*) ser tynsetingane (saman med nokre straumingar) og kviknedølane ut til å vera nokså åleine om. Alle dei tri tradisjonelle namna på linerla som me finn innafor TTA, har òg ei svært avgrensa utbreiing, og forma *lätj* i nedre Folldalen, Alvdal og på Tynset har eg ikkje funne noko direkte tilsvar til i nærleiken.

I andre tilfelle ser me at den eine eller begge variantane av eit ord samsvarar med dei formene som dei næraste grannebygdene har. Forma *røle* har tynsetingane felles med folk frå Vingelen, Tolga, Os og Røros, medan Tylldals-forma *ryill* samsvarar med Rendals-forma. Ordet VÅND blir uttala med *å* i Alvdal og på

Tynset slik som i dei nørdeste Nord-Østerdals-bygdene og i Sør-Trøndelag, medan tylldølane bruker *a* i dette ordet, som dei gjer i Rendalen og vidare sørover i Østerdalen og i Solør. Når det gjeld nemningane på etterburden, har me ikkje berre med ulike former av eitt ord å gjera, men med to heilt forskjellige ord, slik at det går ei verkeleg ordgrense gjennom området vårt. Tynset ligg i den sørlege utkanten av eit nokså stort område der variantar av ordet GREISLE(R) blir brukt, og Alvdal og Tyll-dalen ligg i den nordlege utkanten av eit anna nokså stort område der dei bruker variantar av ordet HELDE. Og når det gjeld ordformene STRANGLE og STRANGE, som rettnok er svært like, men som likevel ikkje kan reknas som uttalevariantar av eitt og same ord, så har me sett at Tylldalen og Tynset høyrer til to forskjellige område som til saman kanskje dekkjer heile landet. (Alvdal ligg i eit grensebelte der desse to områda overlappar kvarandre.)

Den tradisjonelle dialekten i Tylldalen, på Tynset og i Alvdal er temmeleg einskapleg og samtidig klart skild frå dialektane i dei næraste grannebygdene både nordafor og synnafor. Da er det interessant å kunne konstatere at dette området likevel blir gjennomskore av såpass vesentlege språklege grenseliner som den mellom *vänn* og *vann*, den mellom *grilller* og *hill(e)* (el. *hiller*) og den mellom *strange* og *strangte*. Dei seks alternative formene her høyrer til kvar sine temmeleg store geografiske område, og ein kunne ha venta at dei tri grenselinene ikkje hadde kløyvd eit såpass einskapleg område som TTA i to. Men dét gjer dei altså.

Om ein ser bort frå skiljet mellom

Østerdals-målet i nedre Folldalen og Gudbrandsdals-målet i øvre Folldalen, så går viktigaste dialektgrensa i Østerdalen mellom Alvdal/Tylldalen på den eine sida og Øvre Rendalen på den andre sida. Da hadde det kanskje vore meir naturleg om tylldølane hadde sagt *vänn* slik som sine næraste språklege slektningar i Alvdal og på Tynset, og ikkje *vann* slik som folk i Øvre Rendalen. Kanskje hadde det òg vore rimelegare om alvdølar og tylldølar hadde sagt *strange* og *grilller*, slik som tynsetingane. Da hadde dei òg hatt verb (*gre sæ*) og tilhørande substantiv (*grilller*) av same rot.

Men liknande språklege forhold som dei me no har sett eksempel på frå TTA, er det nok likevel all grunn til å tru at me ville kunne finne nokonkvar stad i landet vårt dersom me gjorde litt detaljerte granskingar på fleire steller. Dei orda og formene som me har sett på i denne artikkelen, er berre ein ørliten del av den fantastisk rike språklege mosaikken som dialektane våre utgjer, men som me nok lyt rekne med vil bli atskillig enklare etter kvart.

Lydskriftteikn og andre teikn som er brukt i artikkelen:

- ä er ein vokal som ligg mellom æ og vanleg a: *en kär, en stäbbe, värm.*
- ö er ein «brei», open ø-lyd, ein vokal mellom vanleg ø og æ: *smör, pröve.*
- ô er ein «mørk» ø-lyd, ein vokal som ligg mellom vanleg ø og å: *hök, grôt, stôr* (hauk, graut, staur).
- ø er temmeleg lik ô, men blir uttala med større munnopning:
få løv (få lov), *en ørm.*

t er teikn for tjukk l: *stot, hat* (hard), *btå.*

n l d t (palataliserte konsonantar) er n-, l-, d- og t-lydar med i- eller j-klang: *en männ, tull, ho sydde, en vøtt* (vott).

l er ein l utan stemmeklang: *å skrälle* (le), *milt* (mildt).

r l, sjå under s.

s er teikn for ein «tjukk» s. Han blir uttala med tunga mot munntaket lenger bak i munnen enn ein vanleg s. Dette er same lyden som skj-lyden i *skjøte* og *skji*. I denne artikkelen har me eksemplet *slat*, og lyden blir ellers brukt i vanlege ord som *slik, slå, slakte* o.l. Her har me òg ein slags «tjukk» l (l), men han manglar det tungeslaget som er karakteristisk for den vanlege tjukke l-en i *stot* og *btå*. – Lyden l får me òg gjerne der r og l kjem i direkte kontakt med kvarandre. Da kan desse to lydane «gro i hop» til éin «tjukk» lyd, slik som i ordet *LINERLE*, som kan bli uttala *lin-æle*. Der er sjølvø r-lyden borte i uttalen, men i eksempla i artikkelen ovafor har eg likevel skrive *lin-ærle*, så folk lettare kunne kjenne att ordet. Teiknet r står da her for ein «stum» bokstav.

w har eg brukt som teikn for ein mellomting mellom g, v og u eller o. Ord som frå gammalt har hatt denne lyden, kan òg bli uttala med vanleg v eller med g. I artikkelen ovafor har me bl.a. eksemplet *draw* eller *dråw*. Andre ord er *daw, slaw, låw* (dag, slag, låg).

I eksempel frå **gammalnorsk** markerer ein aksent (´) over ein vokal at vokalen er lang: *skíð* (ski), *tjóðr* (tjor).

ø er ein å-liknande lyd.

ð er «ein slags *d*», dvs. ein *d* utan fullstendig stenge mellom tungespissen og tennene. Det er same konsonanten som *th* i engelsk *this*, *that*.

Forkortingar:

adv. = adverb

gno. = gammalnorsk

m = maskulinum, dvs. hankjønn

TTA – samlenemning for området

Tylldalen (Td), Tynset (Ts) og Alvdal (Ad)

Litteratur:

Aasen, Ivar 1873: *Norsk Ordbog med dansk Forklaring*. (Christiania 1873 og seinare fotografiske opptrykk, seinast 1983)

Bråvoll, Ole 1963: *Vestfoldmål. Ord og vendinger fra Andebu*. Utgitt av Vestfold Historielag. Drammen.

Dalen, Arnold 1988: «Trøndersk ski-terminologi». I: Eggset, Alf og Jørn Sandnes (red.): *På trønderski*. Trondheim.

Donali, Ingeborg 1988: *Oppdaling. Ord og uttrykk*. Strindheim Trykkeris Forlag. Trondheim.

Eriksson, Konrad 1943: *Drevsjømålet. Et omriss av lydverket*. (Uprenta hovudoppgåve.) Oslo.

Norsk ordbok. *Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet*. Band I, II, III. Det Norske Samlaget. Oslo 1966-. [Går frå A til *gigla*.]

Nynorskordboka.

Definjons- og rettskrivingsordbok. 1986. Det Norske Samlaget. Oslo.

Paulsen, Ragnhild 1981: *Ordbok over nøttlandsmålet omkring 1900*. Utgitt av Vestfold Historielag. [Tønsberg]

Reitan, Jørg[en] 1926: *Tynnsetmålet*. Utgitt av Tynnset mållag. Oslo.

Ross, Hans 1895: *Norsk Ordbog. Tillæg til «Norsk Ordbog» af Ivar Aasen*. (Christiania 1895. – Fotografisk opptrykk saman med seinare tillegg 1971. Universitetsforlaget. Oslo - Bergen - Tromsø)

Trønderordboka. 1997. Redigert av Tor Erik Jenstad og Arnold Dalen. Tapir forlag. Trondheim.

Adresse:
Joleik Øverby
2510 Tylldalen